

Baselgias e claustras

Il chantun Grischun ha ina cuntrada multifara da baselgias. Baselgias dal temp medieval tempriv che dattan perditga d'ina preschientscha ed organisaziun ecclesiastica intensiva dal temp carolingic¹ en sa mantegnidas a Mistail sco er a Müstair. **09.05, 09.14** L'epoca suandanta dal stil roman sa mussa pli savens en la Val dal Rain Posterior ed en l'Engiadina. En il spazi alpin grischun è la cultura sacrala gotica preschenta main en l'architectura ch'en ils elements da l'equipament sco la gruppada da frescos singulara al nord da las Alps² da l'uschenumnà maister pictur da Vuorz da l'emprima mesadad dal 14. tschientaner.³ **09.07** Il motiv è stà tranter auter in veritabel boom da construcziun a partir da la segunda mesadad dal 15. tschientaner, per consequenza dal qual è vegnì construi da nov almain il chor en mintga vischinadi pli grond e quai savens cun disfar la substanza architectonica pli veglia.⁴ Las purtadras da quest svilup eran las vischnancas che sa chapivan adina pli savens sco corporaziuns independentas e ch'han fundà numerusas baselgias e pravendas novas.⁵ En quasi tut las valladas è sa derasà in tip da baselgia gotic tardiv ritg da variantas, ma stilisticamain tuttina relativamain unitar (chor cun in arvieut, baselgia-sala cun cuntraforts u simplas pitgas da paraid),⁶ quai che ha da far en emprima lingia cun ils stils architectonics da maister Steffan Klain da Freistadt (cumprovà 1464–1491) e da ses successurs Andreas Bühler da Kärnten (cumprovà 1478–1512) e Bernard da Puschlav (cumprovà 1490–1522).⁷ **09.01, 09.08**

La cuntrada da baselgias è sa midada radicalmain en il rom da la furmaziun da las confessiuns. ► **32 Confessiuns** Las relaziuns confessiunals han influenzà la quantitat da l'architectura sacrala medievala tradiziunala: entant che baselgias romanas e goticas tardivas han stuì far piazza en ils territoris catolics a concepziuns novas baroccas **09.15**, han ils protestants midà per regla l'utilisaziun dals spazis da baselgia existents

09.06

Alvaschagn, baselgia S. Peder a Mistail
L'anteriura baselgia claustrala è vegnida bajegiada enturn u curt suenter l'onn 800. I sa tracta d'ina uschenumnada baselgia-sala a trais absidas retica anc mantegnida en in stadi oriund cun la particularità ch'ella ha trais altars parallels vi da la paraid da l'ost.

09.07

Razén, baselgia Sogn Gieri

Las picturas dal chor e vi da l'artg dal chor derivan da l'uschenumnà maister pictur da Vuorz e ston vegnir datadas circa en la mesadad dal 14. tsch. Vi da las parais da la nav da la baselgia sa chattan maletgs pli giuvs da la segunda mesadad dal 14. tsch.

tenor ina chapientscha evangelica: altars, maletgs ed ornamentals sacrali en vegnids allontanads, la maisa da la Sontga Tschaina ed il crap da battaisem en vegnids mess en il center e l'unitad dal chor e da la nav-baselgia è vegnida accentuada d'ina concepziun unitara da l'intern da la baselgia (p.ex. cun parais tavlegiadas enturn ed enturn u l'integraziun da bancs-baselgia). **09.08** Salas da predi concepidas da bel principi sco talas datti percunter relativamain paucas en il Grischun. Degna da vegnir menziunada è la baselgia reformada dad Ardez, construida ils onns 1576/77, da la quala las furmas ston vegnir situadas tranter la gotica tardiva e la renaschientscha e tar la quala i sa tracta d'ina da las emprimas baselgias cun empora da la Svizra.⁸ Abstrahà da quai en las baselgias da predi reformadas vegnidas bajegiadas per gronda part en il 17. e 18. tschientaner. ► **32.09** En il decurs dal 17. tschientaner en el-las vegnidas concepidas en ina moda adina pli represchentaiva – per exempel cun curunas modestas da stuc u maletgs da decoraziun – ed en s'avischinadas en lur aspect exteriur per part a l'architectura dal baroc talian. **09.02, 09.11**

En las vischnancas catolicas en bler dapli baselgias e chapluttas vegnidas erigidas da nov u midadas en moda barocca il 17. e 18. tschientaner. **09.09** Cun l'agid da baselgias, chapluttas, sontgets e cruschs sper via en entiras valladas sco per exempel il Surses u la part sut da la Val d'Alvra vegnidas transformadas en veritablas cuntradas sacralas che han survegnì ina cumponenta da politica confessiunala en quel senn ch'ellas sa differenziavan cleramain da cuntradas reformadas.⁹ La construcziun da baselgias e chapluttas catolicas è vegnida promovida considerablmain dals chaputschins da la missiun retica che derivavan surtut da provinzas chaputschinas talianas e che rimnavan là amplas donaziuns per bajegiar novas baselgias.¹⁰ ► **32.04** Correspundentamain era l'architectura catolica

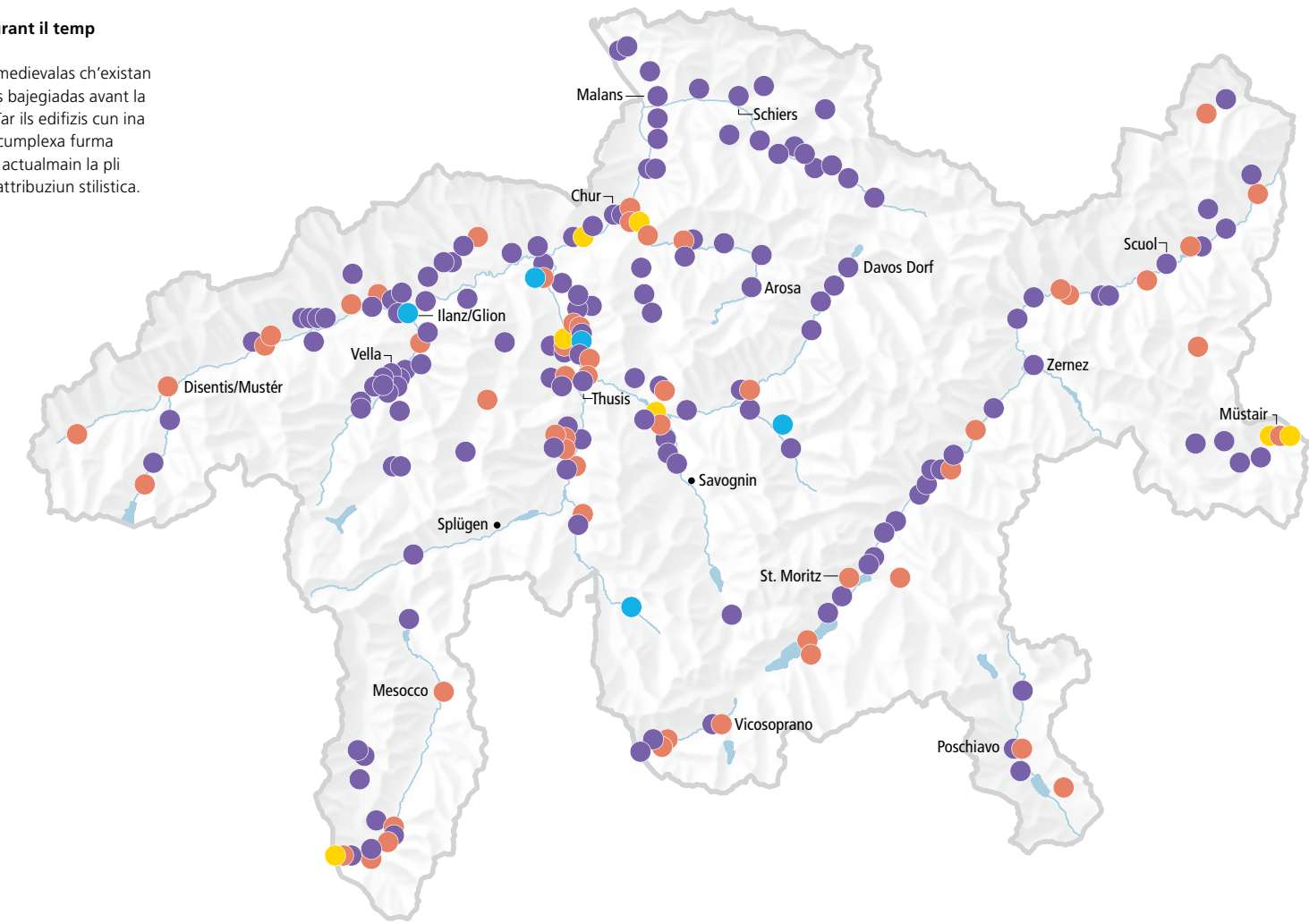

09.01

Baselgias erigidas durant il temp medieval, 800–1550

Baselgias e chapluttas medievalas ch'existan anc oz e ch'en vegnidas bajegiadas avant la mesadad dal 16. tsch. Tar ils edifizis cun ina istorgia architectonica cumplexa furma la fasa da construcziun actualmain la pli marcanta la basa per l'attribuziun stilistica.

■ carolingic
■ roman
■ gotic
■ gotic tardiv

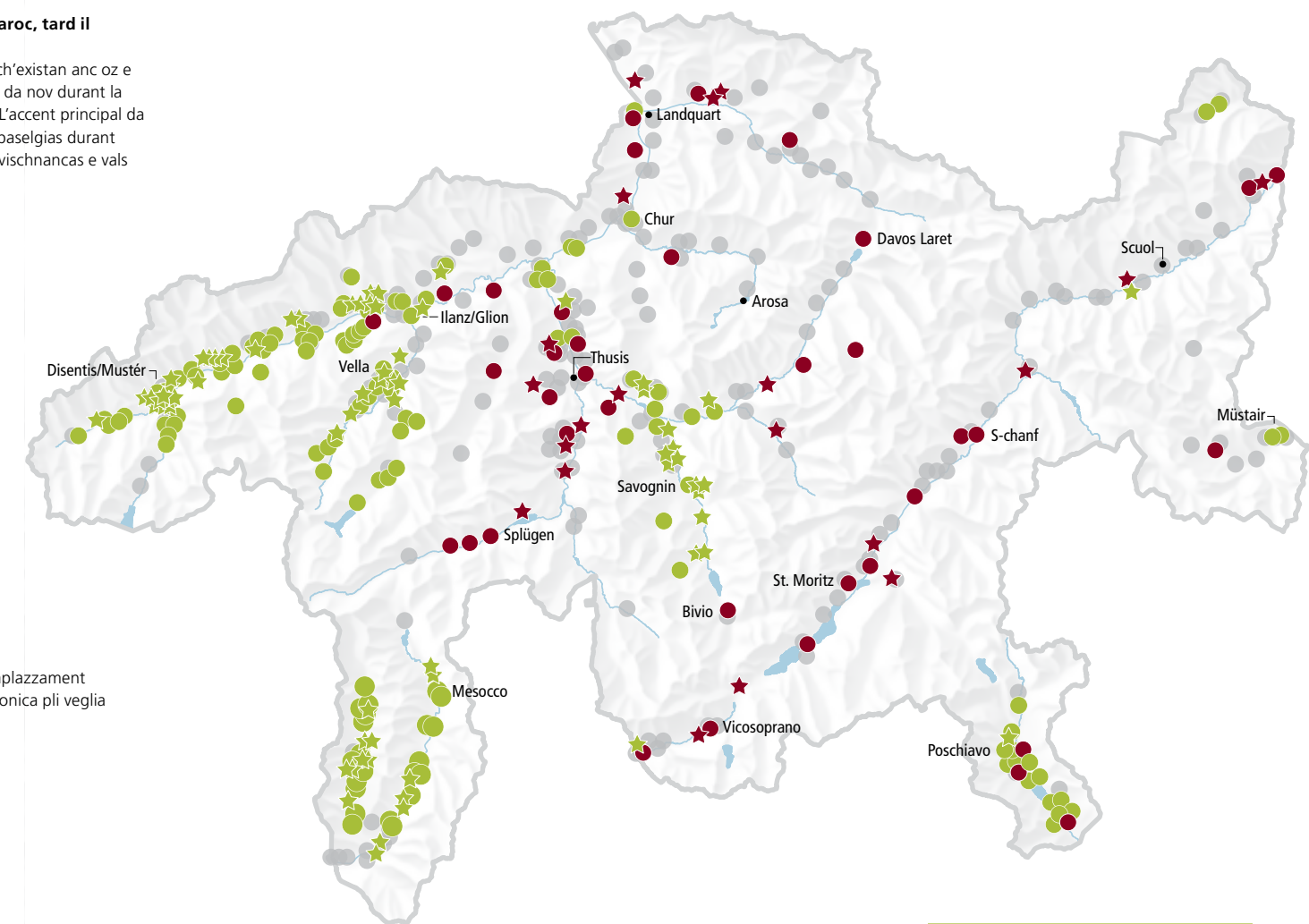

09.02

Baselgias dal temp baroc, tard il 16.–18. tsch.

Baselgias e chapluttas ch'existan anc oz e ch'en vegnidas erigidas da nov durant la perioda confessiunala. L'accent principal da l'actività da construir baselgias durant il baroc sa chattava en vischnancas e vals catolicas.

■ catolic-roman
■ evangelic-reformà
★ novs edifizis da remplazzament
■ substanza architectonica pli veglia

09 influenzada fermamain dal sid. Er participads a quest transfer da cultura eran ils maisters constructurs e stuccatur da la Val Mesauca che han bajegià ils onns 1650–1652 tranter auter cun la baselgia S. Steivan a Casti in stabiliment exemplaric¹¹ e che han intermedià l'architectura barocca da tempra taliana la segunda mesadad dal 17. tschientaner en l'Europa dal Nord.¹² 09.10

Sco gia ils dus tschientaners avant dominavan las baselgias catolicas tar las construcziuns da baselgias novas er il 19. e 20. tschientaner. Ultra da la libertad da religiun garantida da la Constituziun chantunala eran oravant tut dus facturs responsabels per l'activitad da bajegiari baselgias a partir dal 19. tschientaner tardiv: il turissem e l'immigraziun da forzas da lavur dal sid catolic.¹³ L'activitad da construcziun catolica durant l'emprima mesadad dal 20. tschientaner en la Val Mesauca e la Val Calanca derivava oravant tut da novas construcziuns (da remplazzament) da chapluttas. Stilisticamain sa basavan las baselgias bajegiadas uschiiglio per gronda part en ils territoris turistics antruras reformads l'emprim sin l'istorissem internaziunal. Quai vala oravant tut per ils edifizis da l'architect da San Murezzan Nicolaus Hartmann senior (1838–1903), che ha bajegià la baselgia englaisa (1868–1875; mo direcziun da construcziun), la baselgia franzosa (1875–1877) e la baselgia catolica (1886–1894) 09.12 a San Murezzan Bogn sco er la baselgia anglicana a Malögia (1888/89) ed ensemen cun Heinrich Flügel da Basilea la baselgia metodistica a Tavau Plaz (1902/03).¹⁴ La generaziun successiva d'architects enturn Nicolaus Hartmann junior (1880–1956) ed il biro d'architectura da Cuira Schäfer & Risch han cumpletà il stil istoristic cun elements da la tradiziun da bajegiari specifica regiunala sco per exempel palantschieus sura da travs da lain plat ornamentà.¹⁵ Las baselgias modernas da la segunda mesadad dal 20. tschientaner èn caracterisadas pli ferm da la voluntad concepziunala individuala d'architects enconuscents, sco ch'ella è per exempel visibla vi da la baselgia da la Sontga Crusch a Cuira.¹⁶ 09.03, 09.13, 09.16

Fin la Refurmaziun, per part er anc pli ditg, giugavan las fundaziuns medievalas da claustras ina rolla impurtanta per l'organisaziun ecclesiastica e la cultura religiusa dal spazi alpin retic. Las anteriuras claustras da mungias Cazes e Mistail (7./8. tsch.) eran sutmessas a l'investg; las claustras da paders Mustér 09.15 e Pfäfers eran dapi ils onns 806/07 claustras imperialas, entant che la claustra da Müstair cartavlamain

fundada en il context da la politica d'imperi carolinga è puspè vegnida sutmessas a l'investg da Cuira l'onn 881. 09.14 Mustér e Pfäfers disponivan d'in grond possess fonsil cun ils dreths feudals e collaturs correspundents.¹⁷ Ulteriuras fundaziuns da claustras hai dà en il rom da l'urbanisaziun dal Grischun durant il temp medieval, tranter quellas las domiciliaziuns da l'urden dals premonstratens a Cuira, Churwalden e Claustra. Las duas claustras primnumnadas existivan suenter la Refurmaziun fin la restituziun (exequida mo per part) l'onn 1623 sco cuminanzas d'exil.¹⁸ A San Vittore e Poschiavo èn s'establids il 13. tschientaner – sco furma speziala da corporaziuns religiosas – convents collegiats, quai vul dir communitads da spirituals ch'èn sa svilupadas tras fundaziuns da pravenda vi d'ina baselgia claustrala e che na vivevan betg tenor las reglas d'in urden. Anc il 19. e 20. tschientaner giugavan las claustras ina rolla impurtanta en l'educaziun catolica.¹⁹ Novas congregaziuns da soras èn vegnidas fundadas l'onn 1834 a Schluein e l'onn 1865 a Glion.²⁰ 09.05, 09.16

- 1 Kaiser 1998, p. 92.
- 2 Nay 2000, p. 240.
- 3 Cf. Poeschel KDM I, 1937, p. 72–82; Raimann 1985; Diethelm 2017.
- 4 Nay 2000, p. 247. – Cf. er Gfeller 2016.
- 5 Cf. Nay 2000, p. 247; Maissen 2023, p. 61–70.
- 6 Cf. Gfeller 2016; Maissen 2023, oravant tut p. 245–249.
- 7 Concernent las biografias guardar Maissen 2023, p. 70–73, 123–128, 184–189.
- 8 Cf. German 1963, p. 45–49; Nay 2000, p. 249; Batz 2003–2005, tom 1, p. 64–67.
- 9 Cf. Zwysig 2018, p. 161–185, 230–275.
- 10 Cf. Peterli/Schlichenmaier 2003, p. 153; Zwysig 2018, p. 232–237.
- 11 Nay 2000, p. 254. – Cf. Peterli/Schlichenmaier 2003, p. 73–77; Batz 2003–2005, tom 6, p. 161–164.
- 12 Guardar en quel connex Pfister 1993.
- 13 Cf. Dosch 2000, p. 184.
- 14 Guardar Batz 2003–2005, tom 1, p. 35–38, 42–44, 116s.; tom 5, p. 40s. – Davart Hartmann guardar Rucki 2006.
- 15 Guardar Batz 2003–2005, tom 1, p. 67–69; tom 2, p. 145–151; tom 4, p. 116–118; tom 5, p. 35–37; Walter 2020, p. 72, 79, 184s., 193, 423, 389.
- 16 Guardar Hanak 2013, p. 73–77.
- 17 Cf. Kaiser 2018; Hitz 2018. Dretg collatur: il dretg d'instituir il prer.
- 18 Cf. Fischer 2017, p. 173s.
- 19 Cf. Fischer 2019, p. 497–504.
- 20 Cf. Fischer 2019, p. 464, 466s.

09.08 Ramosch, baselgia reformada San Flurin La baselgia terminada l'onn 1522 è vegnida bajegiada dal maister Bernard da Puschlav. I sa tracta da l'ultima gronda construcziun da la gotica tardiva en il Grischun.

09.09 Trun, baselgia da pelegrinadi Nossa-donna da la Glich La baselgia tgirada dals benedictins da Mustér è vegnida construida l'onn 1664 ed engrondida ils onns 1681–1684. Che l'art sacral dal baroc serviva er a la cuntrareforma mussa il char da triumf marian picturà sin l'artg dal chor che prenda sut ils «haeretici et schismatici».

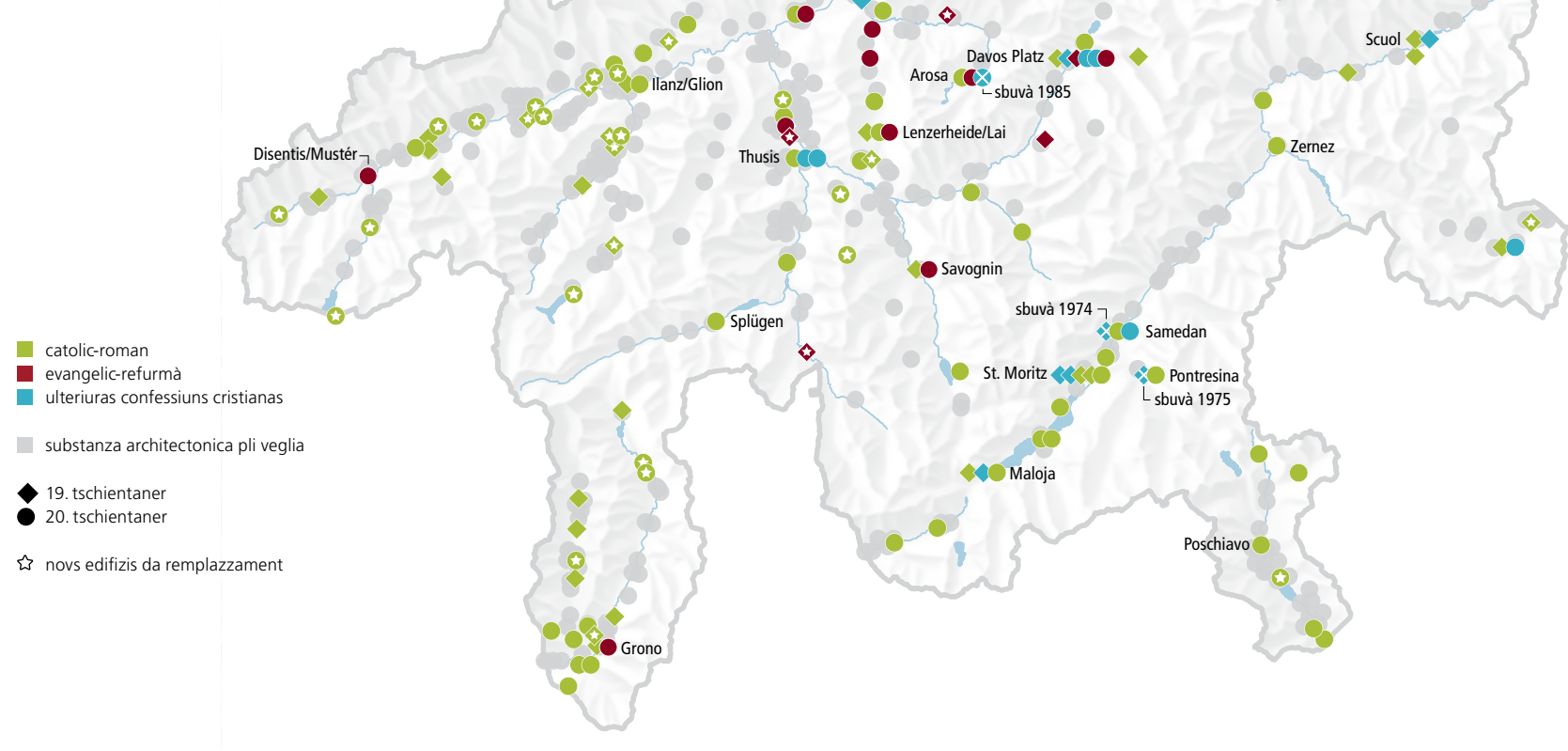

09.10 Casti, baselgia cat. S. Steivan La baselgia è vegnida erigida ils onns 1650–1652 per incumbensa da la missiun chaputschina retica da la provinza da l'urden Brescia (I). Il stuccatur mesolcinai Giovanni Battista Zuchallo (Zuccalli) ch'era participà a la construcziun ha lavurà tranter auter er ad Altötting (D) e Kempten (D).

09.11 Samedan, baselgia ref. Plaz La furma actuala da la baselgia deriva d'ina restructuraziun massiva enturn l'onn 1682, tar la quala ils mirs da la baselgia precedentia èn probablmain vegnids disfats per gronda part. Ils onns 1770 ha il Talian Antonio Gironimo midà la nav, Antonio Carlo Ribordi da Milaun ha bajegià ils onns 1770–1773 il nov clutger.

09.03 Baselgias dal 19. e 20. tsch. Baselgias e chapluttas ch'existan anc oz e ch'èn vegnidas construidas da nov il 19. e 20. tsch. L'accent principal da l'activitad da construir baselgias sa chattava en regiuns reformadas da pli baud, nua che persunas catolicas e persunas d'altres confessiuns cristianas èn savens sa domiciliadas en il rom dal turissem prosperavel.

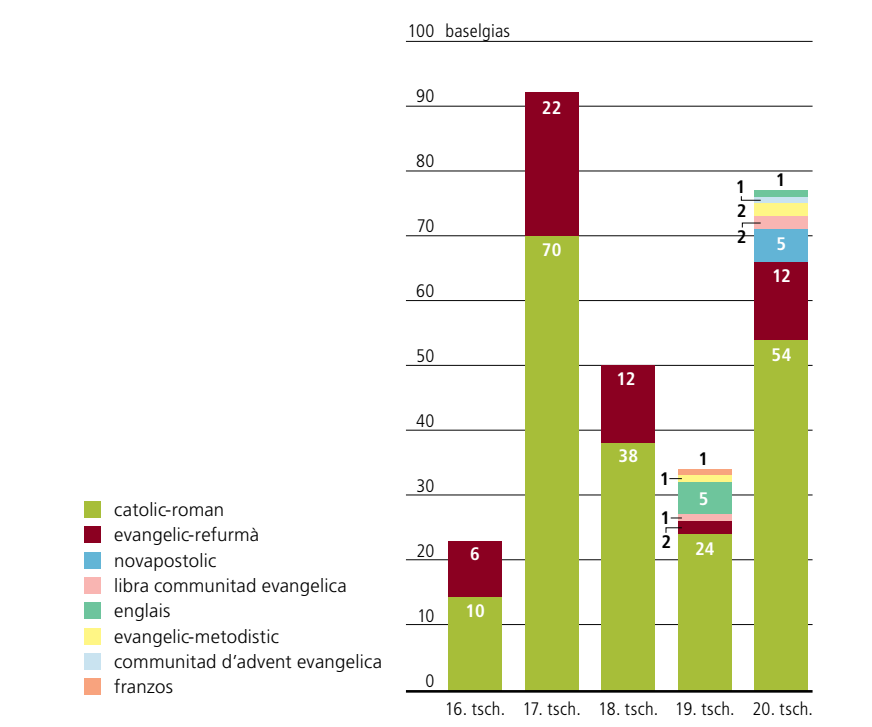

09.12 San Murezzan Bogn, baselgia cat. St. Karl Borromäus La baselgia ch'è vegnida bajegiada a partir da l'onn 1886 en pilras etappas tenor ils plans da l'architect da San Murezzan Nicolaus Hartmann sen. (1838–1903) sa basa tipologicamain sin la tradiziun architectonica romana (basilica a colonnas cun trais navs ed ina halla d'entrada). Hartmann è stà responsabel per ina retscha d'ulteriuras construcziuns da baselgias novas en l'Engiadin'Ota.

09.13 Cuira, baselgia da la Sontga Crusch La baselgia catolica ed il center da pravenda che tutga tiers èn vegnids bajegiads ils onns 1967–1969 tenor ils plans da l'architect enconuscent da Schaffusa Walter Maria Förderer (1928–2006). La baselgia dat en egl pervia da sia architectura sculpturala e sia monumentalitad.

09.04 Construcziuns da baselgias novas tenor confessiuns, 16.–20. tsch. Resumond mussa la grafica las conjuncturas temporaras en la construcziun da baselgias sco er las differenzas confessiunales en l'activitad da bajegiari baselgias. Cun excepziun da las baselgias englaisas sbuvas a Puntraschigna, Samedan ed Arosa cumpiglian las cifras mo baselgias ch'existan anc oz.

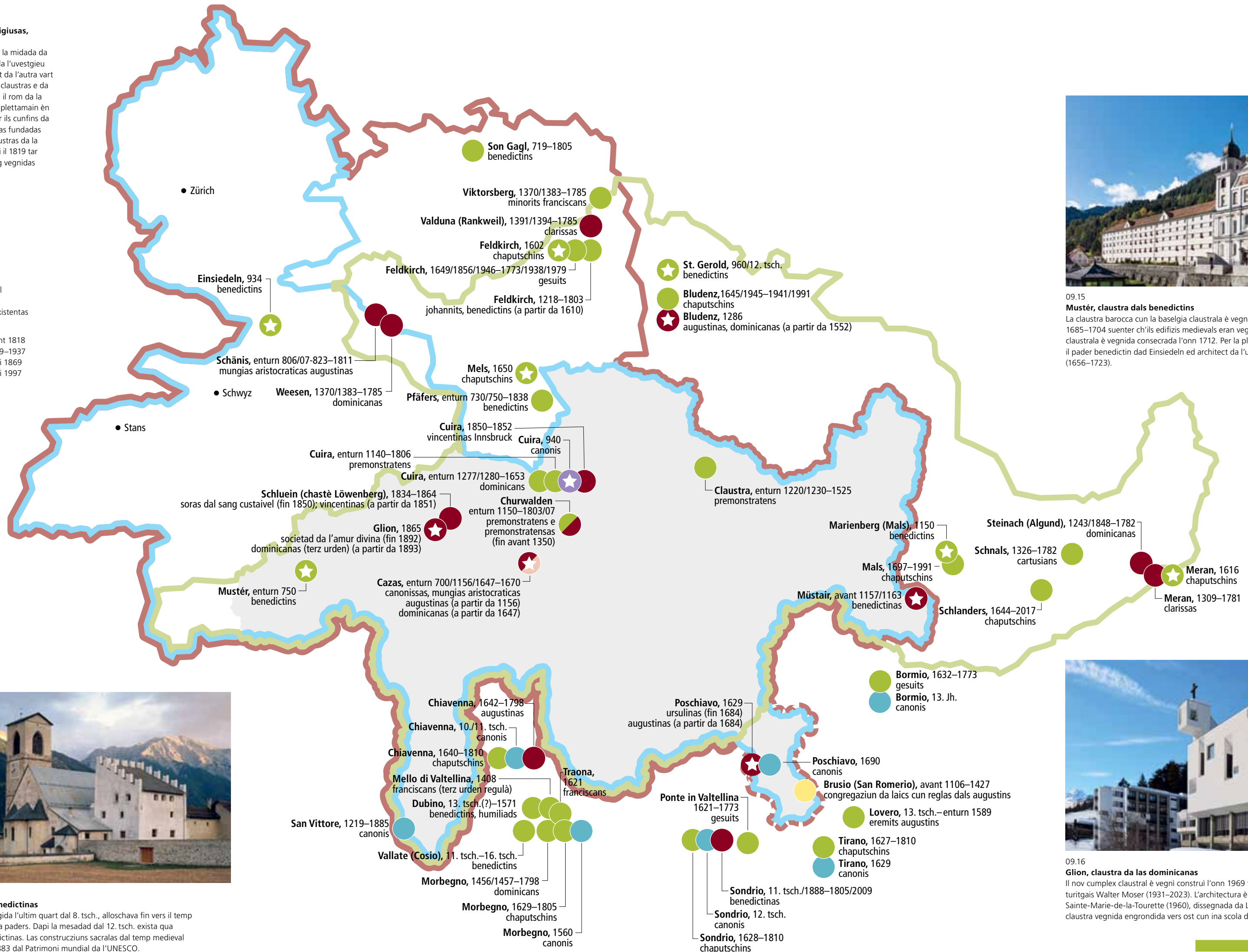

Claustras e cuminanzas religiosas, 1524–2024

La charta illustrescha per l'ina la midada da la geografia catolic-cristiana da l'uestgieu da Cuiira dapi l'onn 1524 e dat da l'autra vart ina survista da la cuntrada da claustras e da sia midada (secularisaziuns en il rom da la Refurmaziun). Inditgadas cumplettaimèn en las claustras fundadas entaifer ils confins da l'uestgieu da Cuiira sco er talas fundadas en las Terras subditas. Las claustras da la Svizra Centrala, che tutga dapi il 1819 tar l'uestgieu da Cuiira, n'èn betg vegnidas registradas sistematicamain.

- urden da muntgs
- urden da mungias
- claustra collegiata
- claustra da mungias
- communitad da laics
- chapitelatedral episcopal
- communitads religiosas existentas
- uestgieu da Cuiira avant 1818
- uestgieu da Cuiira 1819–1937
- uestgieu da Cuiira dapi 1869
- uestgieu da Cuiira dapi 1997

09.14
Müstair, claustra da las beneditinas
La claustra, probablamaing erigida l'ultim quart dal 8. tsch., alloschava fin vers il temp autmedieval ina cuminanza da paders. Dapi la mesadad dal 12. tsch. exista qua in convent da mungias beneditinas. Las construcziuns sacralas dal temp medieval tempriv fan part dapi l'onn 1883 dal Patrimoni mundial da l'UNESCO.

09.15
Mustér, claustra dals beneditins
La claustra barocca cun la baselgia claustrala è vegnida erigida ils onns 1685–1704 suenter ch'ils edificiz medievals eran vegnids sbuvad. La baselgia claustrala è vegnida consecrada l'onn 1712. Per la planisaziun è vegni consultà il pader beneditin dad Einsiedeln ed architect da l'urden Caspar Moosbrugger (1656–1723).

09.16
Glion, claustra da las dominicanas
Il nov complex claustral è vegni construi l'onn 1969 tenor ils plans da l'architect turitgais Walter Moser (1931–2023). L'architectura è influenzada da la claustra Sainte-Marie-de-la-Tourette (1960), dissegna da Le Corbusier. L'onn 1975 è la claustra vegnida engrondida vers ost cun ina scola d'internat.